

ВИЗАНТИЙСКО
И
ПОСТВИЗАНТИЙСКО
ИЗКУСТВО:
ПРЕСИЧАНЕ
НА
ГРАНИЦИ

BYZANTINE
AND
POST-BYZANTINE
ART:
CROSSING
BORDERS

Martyrdom of Sts Kyrikos and Julitta, 17th century Cretan icon,
Icon collection of Bachkovo Monastery, Bulgaria.
Photo: Ivan Vanev

Мъченичеството на св. св. Кирик и Юлита,
критска икона от XVII в.,
Иконна сбирка на Бачковския манастир, България.
Фотограф Иван Ванев

Изкуствоведски времена 2017

Art Readings 2017

ИЗКУСТВОВЕДСКИ ЧЕТЕНИЯ

*Тематичен рецензиран годишник за изкуствознание в два тома
2017.I – Старо изкуство*

ВИЗАНТИЙСКО И ПОСТВИЗАНТИЙСКО ИЗКУСТВО: ПРЕСИЧАНЕ НА ГРАНИЦИ

BYZANTINE AND POST-BYZANTINE ART: CROSSING BORDERS

ART READINGS

*Thematic Peer-reviewed Annual in Art Studies, Volumes I–II
2017.I – Old Art*

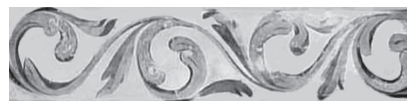
Съставители

Емануел Мутафов
Ида Тот

Edited by

Emmanuel Moutafov
Ida Toth

София, 2018

Костадин Геров-Антикаров – даскал и зограф

Владимир Димитров¹
Нов български университет

Abstract. The text summarises what is known about the Gerov-Antikarovs family from academic literature, providing new information about them. It follows the relationships between the two branches of the Gerov-Antikarovs family, examining the way in which the unconventional trade of glyptics (gemstone carving, *antikarstvo* in Bulgarian) has made its way to Master Dimitar, giving the family a double-barrelled surname. It studies Kosta Gerov's activity as a teacher and icon-painter, as well as the current state of his heritage of a painter.

Key words: Dimitar Gerov-Antikar, Bulgarian Revival art, painting, iconography.

Има една група зографи и техните паметници, които доскоро не привличаха интереса на историците на изкуството, а работата им бе определяна като слаба и незаслужаваща внимание². Нещо повече – това изкуство се смята за накърняващо националното ни самочувствие³. Това мнение нанесе безвъзвратни загуби, а и днес продължава да причинява много щети на паметниците от

1 Dr. Vladimir Dimitrov is a lecturer in the Department of Art Studies and History of Culture at New Bulgarian University. Doctor of Art Studies since 2010. His main research interests are directed in the realm of Bulgarian Revival Art, Iconography and Preservation of Cultural Heritage. Member of the Bulgarian National Committee at the International Council of Monuments and Sites (ICOMOS).

2 Катенова, Дора. Наивистични стенописи от Възраждането [Naivistichni stenopisi ot Vazrazhdaneto]. – Изкуство [Izkustvo], No. 10, 1979, 15-19.

3 Катенова. Наивистични стенописи.

тази група. Изкуството, разпространено най-масово през втората половина на XIX в., понякога е занемарено целенасочено, защото е смятано за упадъчно и неестетично. Напоследък се събуди интерес и към този тип паметници, но за съжаление, в изкуствознанието няма установена терминология по този въпрос. Най-често, за да се обозначат паметниците от този тип, се използват термините „примитив“, „наив“, а майсторите, изработили тези паметници, се наричат „нешколувани“.

Паметниците, определяни като примитивни, са разнородни по особеностите на иконографските им програми и стила на работата. Това своеобразие е продиктувано от различните исторически основания на поръчителите и изпълнителите за промяна в стила и репертоара на стенописите. Сложната ситуация в края на XIX в., слабият контрол от страна на църковната администрация, динамично развиващото се общество в свободните земи и възрожденският дух, усилил се след връщането в границите на Османската империя на част от земите, чиито жители имат българско етническо самосъзнание, образуват един вакуум и стенопииста в храмовете, запазена дотогава за големите енорийски и манастирски църкви, се разпространява и в по-малките селища. „Наивът е представа на гражданина за селското...“⁴, но в контекста на тези паметници той се превръща в представа за „градското“, или по-точно в представа за „високото“. Взимайки предвид спецификата на двата термина и тяхното взаимно допълване, смятам за уместно да използвам термините „примитив“ и „наив“ като синонимни и изцяло в техния позитивен аспект. Струва ми се най-подходящо определението на Ернст Гомбрих за примитива – като термин, изразяващ възхищение, а не снизхождение⁵.

* * *

Един бъдещ възхищение даскал и зограф е самоковчанинът Коста Геров. Коста Геров е част от самоковския род Герови с прозвището Антикарови, което явно е възприето и от нашия зограф. В спомените на днешните потомци на семейството съществува преданието, че родът се е преселил от Македония, но

4 Kraev, Georg. Наивът [Naivat] – Изкуство [Izkustvo], No. 5, 42-45.

5 Gombrich, Ernst. Примитивното в изкуството [Primitivnoto v izkustvoto]. – Лик [Lik], 1979, No. 16, с. 5.

Фиг. 1. Храм „Св. св. Петър и Павел“ в с. Доспей. Небесно войнство. Фрагмент

подробности на са запазени. До момента изследване на рода Герови/Антикарови не е правено. Васил Захариев публикува статия за Димитър Антикаров в два варианта през 1930 и 1958 г.⁶ Асен Василиев дава сходни сведения за Димитър Антикаров, но публикува и по-обширна статия за Коста Геров⁷. Сведенията, публикувани от Васил Захариев и Асен Василиев, са в основата и на настоящата публикация. Към известните вече сведения ще добавя и информацията от един неподписан лист, съхраняван у наследниците на Антикарови, наименован „История на фамилия Антикарови“⁸.

6 Zahariev, Vassil. Димитър Атанасов Геров-Антикар [Dimitar Atanasov Gerov-Antikar]. – Художествена култура [Hudozhestvena kultura], No. 9-10, 1929–1930, 91-94; Zahariev, Vassil. Димитър Анастасов Геров-Антикар (1815–1904) [Dimitar Anastasov Gerov – Antikar (1815–1904)]. – Изкуство [Izkustvo], No. 29-32.

7 Vasiliev, Asen. Български възрожденски майстори [Balgarski vazrozhdenski maystori]. Sofia, 1965, 468-472.

8 Ръкописът ми бе предоставен от г-н Владимир Антикаров, потомък на Димитър Геров-Антикаров. Изказвам специална благодарност за предоставения ръкопис и цялостното съдействие.

Фиг. 2. Храм „Св. Петка“ в с. Чуйпетльово. Бог Отец дава имена на животните

Фиг. 3. Храм „Св. св. Петър и Павел“ в с. Кралев дол. Възпоменателен надпис

Най-ранният познат ни представител на фамилията е Атанас Геров⁹ – кръчмар и бояджия на шаяци¹⁰, за когото знаем, че е имал двама синове – Димитър и Костадин.

Димитър Атанасов Геров-Антикар (1815–1904) според Асен Василиев е единственият у нас майстор гравьор на скъпоценни и полускъпоценни камъни. Този занаят той е възприел от своя вуйчо йеродякон Йосиф от Хилендарския манастир. Вуйчото на малкия Димитър е пътувал на Изток чак до Джеда¹¹ и Йемен, където се смята, че е усвоил гравьорския занаят. Семейното предание твърди, че той е бил иконописец, сведение, което не е потвърдено с факти до този момент. В годините на Гръцкото национално-освободително въстание (1821–1830) настъпили неспокойни дни за Света гора и йеродяконът се завърнал в родния Самоков. Там той си припомнил уменията да изработва „антики“ и си направил примитивен „струг“, който е запазен и до днес – част е от постоянната експозиция на градския музей в гр. Самоков. Името на йеродякон Йосиф се среща сред спомоществателите на „Христоитията“ на Райно Попович.

Димитър Геров е учил занаята от своя вуйчо, а след неговата смърт е наследил както инструментите, така и клиентите му, а те са били заможни търговци, занаятчии, еснафи, манастирски братства, църковни настоятелства. С подобни на изработваните от Антикаровци печати са подпечатвани молбите на църковните общини до Цариград за признаване на църковна независимост от Вселенската патриаршия, за строеж или възстановяване на храмове, както и всякакви други молби до столичната администрация. При Антикаровци учи и синът на Никола Карастоянов – Анастас, който при дългия си принудителен престой в Белград¹², за да се издържа, е изработвал печати от пиринч пред входа на Висшата школа в града.

Освен печати за общини, настоятелства и сдружения Дими-

9 Коста Геров изписва името си в различни варианти, от там идва и различното изписване сред авторите, писали по темата.

10 Zahariev. Димитър Атанасов Геров-Антикар.

11 Град в Саудитска Арабия на Червено море, докдето са транспортирани поклонниците, търгнали на хадж в Мека и Медина.

12 Докато Анастас Карастоянов е в Белград, за да закупи букви за семейната печатница. Поради избухналите междудинастични борби неговото завръщане в Османската империя е било затруднено и той прекарва дълго време в столицата на Сръбското княжество.

Фиг. 4. Храм „Св. св. Петър и Павел“ в с. Кралев дол. Св. св. Петър и Павел – патрони на храма

тър Антикар е изработвал и венчални пръстени за заможните жители на Самоков. Сред клиентите си Антикарят имал както християни, така и мюсюлмани, вторите си носели скъпоценни и полускъпоценни камъни, закупени от Мека по време на хаджи-лъка. Най-предпочитаният материал бил ахатът (акът камик)¹³. Поръчките очевидно са били много, а и добре платени. Майсторът антикар е изработвал по 7-8 по-прости антики на ден, а от по-сложните – по 3-4 на ден. Заплащало се от 10 до 20 гроша според големината и сложността на антиката.

Поръчките майстор Димитър записвал в тефтер с дата, име на клиента, заплатена сума, както и отпечатък на антиката от сажди. Сред най-предпочитаните изображения е женската фигура, права или седнала (Атина Палада и/или Нике), а също така хар-

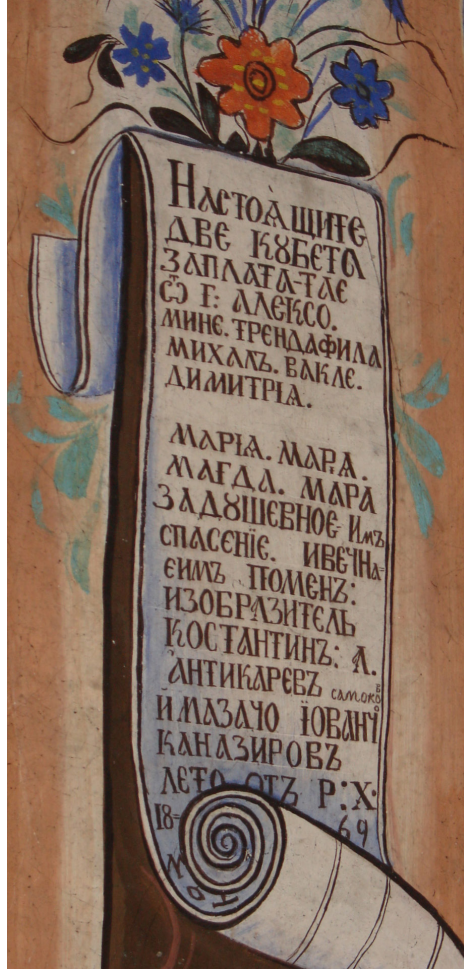
13 Zahariev. Димитър Атанасов Геров-Антикар, 93.

пии, конници, кентаври, еро-
си, театрални маски, двуглави
орли, гълъби. Често се срещат
и инициалите на притежателя
на гемата. Сред притежателите
на пръстени печати, изработени
от Антикаровци, е и прочутият
самоковски зограф Захарий. Ос-
вен пръстени печати по поръчка
Димитър Антикар е изготвял
и такива, които е отнасял на
най-прочутите панаири: Узун-
джовския, в Ески Джумая и др.,
където е продавал всичко и е
получавал от турските търговци
нови поръчки. Поръчвали му
пръстени чак от Моравия.

Майсторът антикар Димитър
Геров се ползвал с уважение
сред жителите на Самоков, име-
то му се среща, също както на
неговия вуйчо Йосиф, сред спо-
моществователите на книги и в
църковните кондики. Името му
е записано в кондиката от 1857

до 1880 г. на храма „Успение Богородично“. Бил е избран за
училищен настоятел и за касиер на земеделческата каса. След
Освобождението на България интересът към изработваните от
Димитър Антикар пръстени е изместен от евтината фабрична
продукция. Майсторът изработва последния си пръстен с два
чифта очила през 1885 г.¹⁴

Средата на XIX в. Димитър се жени за Елена Хаджийска от с.
Костенец и двамата имат 5 деца: Никола (1857), Атанас (1859),
Марийка (1865), Катерина (1874) и Анна (1882). В семейните спо-
мени той е запомнен като много консервативен и недалновиден.
Не е можел да повярва, че новоизбраната столица на княжество-

Фиг. 5. Храм „Св. арх. Михаил“ в
с. Студена. Възпоменателен надпис

14 Zahariev. Димитър Атанасов Геров-Антикар; Zahariev, Vassil. Димитър Анастасов Геров-Антикар (1815–1904).

Фиг. 6. Храм „Св. св. Кирил и Методий“ (Св. Крал) Люлински манастир.
Отците литургисти: св. Василий Велики, св. Григорий Богослов и св. Иоан Златоуст

то ще остане в София – град, много по-назад от Самоков, Русе или Търново, и при изселването на турците, макар и да е разполагал със значителни средства, закупил имоти в Самоков, а не в София. Димитър Антикар умира на 89-годишна възраст на 1 октомври 1904 г. Връщайки се от млекарницата, бил нападен от градския бик, който му счупил ребра, което става причина за смъртта му според семейната хроника¹⁵.

Нито едно от децата на Димитър Антикар не наследява неговия занаят. Синът му Атанас е помагал на баща си в последните години при обработката на камъните, но не е продължил с това занимание. За Атанас се знае, че е бил учител в Самоков и Берковица. В Берковица е имал изява и като актьор.

¹⁵ История на фамилия Антикарови (рукопис).

Фиг. 7. Храм „Св. Николай“ в Кладнишкия манастир. Обетованата земя

Дъщеря му Катерина се омъжва за Йеротей Сирманов (22 юни 1861 г., Габрово – 15 септември 1954 г., Пловдив), който достига до чин генерал-майор. Ген. Сирманов се е занимавал с фотография. Наред с многобройните фотографии от времето на Балканските и Първата световна война до нас са достигнали и много фотографии на семейството, включително на неговата съпруга Екатерина Антикарова-Сирманова. За дъщерите на майстор Димитър, Маришка и Анна, няма запазена информация¹⁶.

Родът е продължен и до днес от най-големия му син Никола Антикаров (р. 1857), който е бил сред доверените лица на Георги Бенковски, на когото е препоръчал верни за българската кауза

16 Потомци на Йеротей Сирманов не открих. През 1958 г. Васил Захариев посвещава своята статия на стоматолога Васил Геров, „потомък на големия майстор Димитър“. Това сведение ни подсказва, че част от семейството са запазили фамилията Герови.

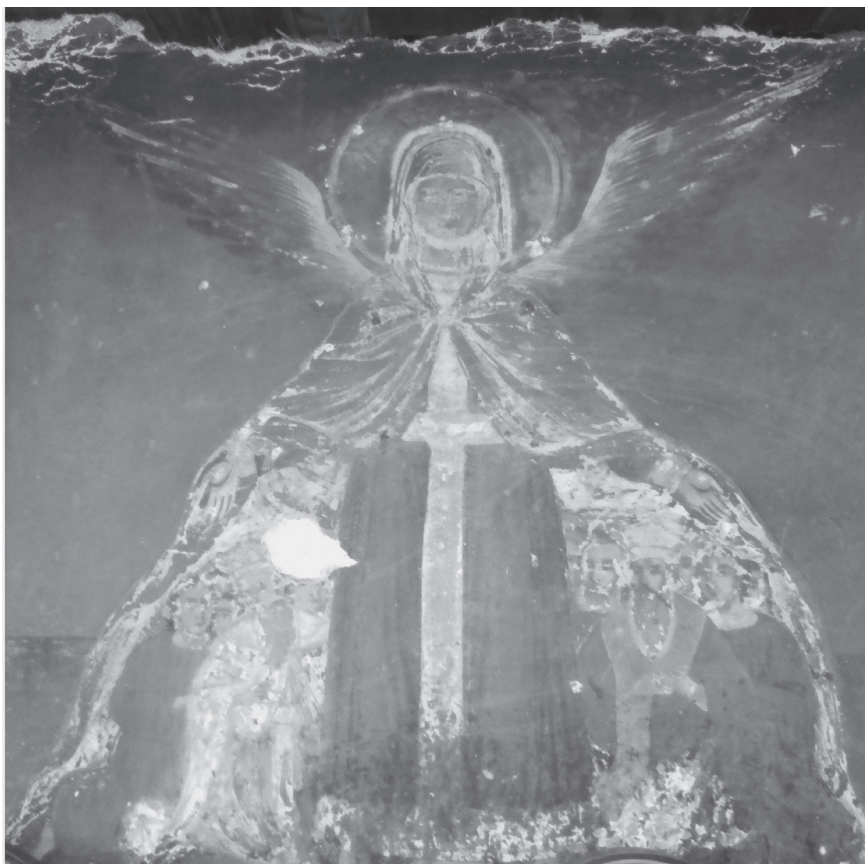

Фиг. 8. Храм „Св. Николай“ в кв. Църква, Перник. Ангел

хора от Самоков. След Освобождението учи в Санкт Петербург. Заради заслугите му в Сръбско-българската война през 1886 г. получава капитански чин, майор от 1888 г., а през 1909 г. е награден с медал „За независимостта на България 1908“.

* * *

Вторият син на Атанас Геров – Костадин (Коста) Атанасов Геров-Антикаров, е роден в Самоков през 1831 г. Умира в същия град на 28 юли 1905 г. Работи като бояджия при баща си, но когато минава 20-тата си година, започва да изучава живопис при Йоан Иконописец – учи заедно със сина на Йоан Никола Образописов. Работи в населените места предимно по-горното течение на река Струма, като най-дълго време прекарва в село Студена – важно транспортно средище през XIX в. с множество ханове, а до средата на века работи и видна (мадан) за преработка на желязна руда. Наличието на подобни доходоносни предприятия е създало благосъстояние сред местните жители, а това води до възможност и развитие на все по-родолюбива дейност сред местните първенци. За пръв път в селото е имало учител през 1873/74 г., казвал се е Стойчо, наследен от Коста Геров през 1874 г. Работи в селото 4 години, а след известно прекъсване – и през 1881–1884 г. Преподава предимно четмо, и то по взаимо-учителната метода. Калемите, върху които пишели учениците, сами си намирали по-време на излетите, които учителят правел по южните склонове на Витоша. Класът му достигал до 40 души. В него имало момчета и момичета от съседните села. От разговорите на Асен Василиев със сина му Михаил Геров научаваме, че по време на учебните си часове той шиел дрехи. Освен на чет-

Фиг. 9. Храм „Св. Николай“ в с. Широки дол. Покров Богородичен

мо и писмо К. Геров наблягал на историята, като преподавал по Петър Сапунов, на географията (землеописание) и смятането, като таблицата за умножение била изучавана под формата на песен. Учениците му знаели всички песни на Добри Чинтулов и е запомнен като голям родолюбец, призоваващ към революция селото. Това е и причината да бъде прекъсната учителската му кариера. Местен първенец разяснил на османската управа значението на Чинтуловите песни. Основал и вечерно училище, в което занимавал по-възрастните жители на Студена с приказки и смешки, свързани с тогавашните недъзи на обществото. По негово време започва да се отбелязва и празникът на българските просветители св. св. Кирил и Методий¹⁷.

¹⁷ Vasiliev, Asen. Български възрожденски майстори [Balgarski vazrozhdenski maystori]. Sofia, 1965, 468-472.

Учителства и рисува в селата Попово (1880) и Кладница (1885), заплащането му като даскал било скромно – 21 гроша (една бяла меджидия) на година, а храна му носели самите ученици. Така през зимата учителствал, а през лятото рисувал в местния храм. Запомнен е като скромен, сладкодумен и добър певец¹⁸.

Според Асен Василиев той е работил в селата Дрен, Доспей (1868), Чуйпетльово (1865), Боснек и Кралев дол (1867), Студена (1869, 1878, 1884), манастира „Св. Крал“ (1877), Попово (1880), Кладница (1885), Калкас (1891/92), Църква (1892/93), Крапец, манастира „Св. Пантелеймон“, Горна Диканя, Широко дол, Мошино, Драгодан, Трекляно, Бобошево (1888), Просокомидията на митрополитската църква в Самоков и Радуил (1897). Според спомените на Михаил Геров, цитирани от Асен Василиев, той ходил да работи и в Търновско, включително в Плаково, но авторът не открива там следи от неговата работа, аз също не открива¹⁹.

През последните години обстойно проучих съвременното състояние на живописното наследство, оставено ни от Коста Геров, а то е следното: в селата Дрен, Горна Диканя, Трекляно и манастира „Св. Пантелеймон“ няма следи от неговата работа, а и трудно можем да допуснем, че е работил в тях²⁰. Според Виктор Банов²¹ той е майстор строител на храма в село Калкас, но информацията е спорна. В с. Доспей има следи само от стенописи, но може да се допусне с висока степен на сигурност, че те са негови (фиг. 1). В съавторство с други (неизвестни) зографи работи в селата Чуйпетльово (фиг. 2), Кладница (фиг. 7), Широко дол (фиг. 9) и един съвсем малък фрагмент в храма „Успение Богородично“ в гр. Бобошево (фиг. 10). Храмовете в селата Попово, Крапец, Калкас и Мошино, Пернишко, днес не съществуват. Те са под водите на създадени в средата на XX в. водоеми или просто са били разрушени, без да бъдат документирани предварително. В село Драгодан стенописите са от друга група зографи²². Безспорно,

18 *Vasiliev*. Български възрожденски майстори.

19 *Vasiliev*. Български възрожденски майстори, 470.

20 Теренното проучване проведех през лятото на 2015 г. Изказвам специална благодарност за помощта на отец Ангел (протосингел на Софийската митрополия), доц. д-р Константин Вълчев и г-жа Мина Топузова.

21 *Banov, Victor*. Православните храмове на Перник [Pravoslavnite hramove na Pernik]. Pernik, 2014, 63.

22 *Dimitrov, Vladimir*. От национални герои към светци или за живописиста в църквата в село

негови ансамбли са запазени в селата Боснек, Кралев дол (фиг. 3 и 4), Студена (фиг. 5), Църква (фиг. 8) и Люлинския манастир „Св. св. Кирил и Методий“ („Св. Крал“) край кв. Горна баня, София (фиг. 6).

В част от паметниците са запазени подписите на зографа. В Кралев дол (фиг. 3) той се подписва като Костадин Анастасов Геров, а в Студена (фиг. 5) се подписва Костантин А. Антикаров. Надписите, включително начините на изписване на личното му име, ще коментирам в отделен текст, тук се спирам на факта, че с течение на времето той все по-често започва да използва името Антикаров.

Димитър Геров-Антикаров и неговите наследници възприемат прозвището на майстора на антики като фамилно име, нещо, напълно нормално при формиране на именната система на възрожданските българи. Коста Геров, който не се занимава със същия занаят и е бил 15 години по-млад от брат си, очевидно постепенно възприема вече утвърденото прозвище на по-големия и с уважавана професия брат Димитър. От публикуваните от Асен Васили-

Драгодан [Ot natsionalni geroi kam svettsi ili za zhivopista v tsarkvata v selo Dragodan]. – Art Studies Quarterly, 2016, No. 2, 44-49.

Фиг. 10. Храм „Успение Богородично“ в гр. Бобошево. Св. Петка

ев надписи в манастира „Св. Крал“, които днес не са запазени, синът на Коста Геров, Михаил, се подписва със старото фамилно име Геров. Явно той не е възприел новата фамилия Антикаров, нещо, което са сторили и други от потомците на този заслужаващ по-задълбочено изследване възрожденски род²³.

В настоящия текст си поставих за цел да обобщя известното досега за фамилията, от която произхожда самоковският зограф Коста Геров-Антикаров и по-големият му брат Димитър Геров-Антикаров, един от малкото майстори, владеещи занаята за обработка на полускъпоценни камъни и изработване на печати по нашите земи. Статията е първата стъпка в посока документиране и проучване на цялото творческо наследство на Коста Геров-Антикаров – даскал и зограф, работил в последните години на Българското възраждане. Чрез цялостното проучване на неговото творчество ще се допълни картината на възрожденското изкуство в района на Пернишко.

23 Vasiliev, Asen. Църкви и манастири из Западна България [Tsarkvi i manastiri iz Zapadna Balgariya]. – Разкопки и проучвания IV [Razkopki i prouchvaniya IV], Sofia, 1950, с. 57.

Библиография

Banov, Victor. Православните храмове на Перник [Pravoslavnite hramove na Pernik]. Pernik, 2014.

Vasiliev, Asen. Трем на Българското възраждане [Trem na Balgarskoto vazrazhdane]. Sofia, 1936.

Vasiliev, Asen. Църкви и манастири из Западна България [Tsarkvi i manastiri iz Zapadna Bulgariya]. Разкопки и проучвания [Razkopki i prouchvaniya IV]. Sofia, 1950.

Vasiliev, Asen. Български възрожденски майстори [Balgarski vazrozhdenski maystori]. Sofia, 1965.

Gombrih, Ernst. Примитивното в изкуството [Primitivното v izkustvoto]. – Лик [Lik], 1979, No. 16, 4-11; No. 17, 4-12.

Dimitrov, Vladimir. От национални герои към светци или за живописата в църквата в село Драгодан [Ot natsionalni geroi kam svettsi ili za zhivopista v tsarkvata v selo Dragodan]. – Art Studies Quarterly, 2016, No. 2, 44-49.

Zahariev, Vasil. Димитър Атанасов Геров-Антикар [Dimitar Atanasov Gerov – Antikar]. – Художествена култура [Hudozhestvena kultura], 1929–1930, No 9-10, 91-94.

Zahariev, Vasil. Димитър Анастасов Геров-Антикар (1815–1904) [Dimitar Anastasov Gerov-Antikar (1815–1904)]. – Изкуство [Izkustvo], No. 6, 29-32.

Kamenova, Dora. Наивистични стенописи от Възраждането [Naivistichni stenopisi ot Vazrazhdaneto] [Наивистични стенописи от Възраждането]. – Изкуство [Izkustvo], No. 10, 1979, 15-19.

Kraev, Georg. Наивът [Naivat]. – Изкуство [Izkustvo], 1989, No. 5, 42-45.

Kostadin Gerov-Antikarov: A Teacher and Icon Painter

Vladimir Dimitrov

During the period of the Bulgarian National Revival, representatives of the Bulgarian intelligentsia sought to revive Bulgarian historical memory and to create a national mythology in order to bolster national pride and enhance their status among the general public and the members of their own communities. In the process of shaping the national identity, a particularly important role was ascribed to national legends, which provided a sense of legitimacy within the communities as well as beyond. Gradually, a national history was developed with a strong mythical element.

The oeuvres of 19th-century icon painters have not been sufficiently explored. Some of their works are only now being rediscovered by modern scholars, while others seem to be irretrievably lost. Kosta Gerov Antikarov (1831–1905) was a teacher and icon painter, who worked in the second half of the 19th century. In the places, where he worked, he was remembered as a ‘patriot’ and a ‘remarkable man’. Between the Feasts of St Demetrios and St George, he typically worked as a teacher: he taught his pupils, both boys and girls, revolutionary songs by Dobri Chintulov, conducted evening courses for adults, removed Turcisms from common use in the Bulgarian language, and introduced the celebration of the Feast of Sts Cyril and Methodius. He also joined the struggle against Deli Matei, Bishop of Samokov.

During school holidays, Kosta Gerov Antikarov devoted himself to painting churches. His role as a progressive educator is abundantly in evidence in his artistic legacy. The repertory of his church murals is the focus of the present study, including both his secular and religious subjects, by which he aspired to rekindle and reinforce a sense of national identity among the Bulgarian people.